HEMBYGDENS MUSEER – BLAND ANDRA MUSEER

Maria Björkroth

«När olika samlingar ställs ut skall vi inte bara betrakta deras ytliga betydelse i termer av historia eller kvalitet, vi skall också se hur de är en del i förverkligandet av en djupt rotad social praktik.» Detta har sagts av den engelska museologen Susan Pearce och hon fortsätter: «När vi ser på europeiska samlingar, ser vi också en avspeglning av det europeiska tänkandet»¹ Även de svenska museerna uppvisar på detta sätt inte bara den historia de ytligt sett säger sig representera, de är samtidigt en del av den svenska själen och mentaliteten.

Hur har den svenska själen uttryckt sig i museer? Eftersom själva begreppet museum används på olika sätt, så finns idag ingen översikt över de svenska museerna i vidaste bemärkelse. Inte ens den senaste museiutredningen *Minne och bildning* (1994) ger svar på frågan. Den konstaterar att «utredningen studerar det statliga och statsunderstödda museiväsendet, vilket inte är detsamma som landets museiväsende.» Många museer finansieras av kommuner och enskilda organisationer och berörs därför inte i första hand av utredningen och den statliga medelstilldelningen.

Den största gäckande skuggan är hembygdsgårdarna. I Sverige finns ett stort antal, det är alla ense om. När man närmar sig frågan hur många de är, blir svaren inte lika säkra. Ställer man sedan frågan om de är museer eller ej, utbryter den stora osäkerheten.

År 1970 blev 45 hembygdsgårdar med-

tagna i Statistiska Centralbyråns (SCB) riksomfattande museibesökarstatistik som omfattar 210 museer.² De 45 hembygdsgårdarna räknas således som museer. Museiutredningen gissar att talet kan ökas och att cirka 100 hembygdsgårdar «kunde betraktas som museer».³ Den officiella siffran från Sveriges Hembygdsförbund är att det finns ca 1000 hembygdsgårdar i Sverige. Vad är då de oräknade hembygdsgårdarna – *ickemuseer*?

HEMBYGDSFÖRENINGARNA

Museiutredningen talar om det «nya» Musei-Sverige som enligt deras uppfattning består av ca 750 museer när hundratalet hembygdsgårdar räknats med enligt ovan. För att närma oss detta behöver hembygdsföreningarnas museer ringas in närmare. Hur ser det «nya» museisverige som museiutredningen skisserar ut från

116 hembygdsföreningarnas synpunkt?

Det är att märka att museiutredningen trots allt talar om *hembygds museer* ett ord som annars är påtagligt frånvarande i den samtida kulturdebatten. När den ideella rörelsen berörs används mest begreppen *hembygdsrörelsen*, respektive *hembygds gårdar*. Vad är gränskriteriet för en hembygds gård som enligt utredningens mening «kunde tas upp som museum» och en som inte kan det? Är det *storleken* som avgör?

En värdehierarki mellan begreppen hembygdsmuseum, respektive hembygds gård, formuleras för sjuttio år sedan på följande sätt av den statliga fornminnesvårdsutredningen 1922:

Så uppstod den form av friluftsmuseer, som benämnes «hembygds gårdar» och som skiljer sig från förebilden «hembygdsmuseet» därutinnan, att uppgiften begränsats till att anordna en eller ett fåtal byggnader med inventarier av den för orten karaktistiska typen.⁴

Det finns ca 1.600 föreningar som genom olika läns- eller landskapsförbund är anslutna till Sveriges Hembygdsförbund.⁵ Det är främst inom denna grupp som vi finner hembygds gårdarna som skulle kunna vara museer.

I sammanhanget kan det vara på sin plats att säga något om hembygds gårdarna i förhållande till bygdegårdarna. Något mer än 1.100 bygdegårdsföreningar tillhör Bydegårdarnas riksförbund. Bydegårdarna är samlingslokaler på landsbygden, med eget statsanslag till riksorganisationen och särskilda statliga medel till samlingslokaler på landsbygden som fördelas av Samlingslokalsdelegationen och Boverket. Det finns ändå några hembygdsföreningar som är anslutna till Byde-

gårdarnas riksförbund, men det övervägande antalet är anslutet till Sveriges Hembygdsförbund.

Föreningarna i Sveriges Hembygdsförbund kan med avseende på verksamhet och samlingar delas in i tre större grupper:

1. Föreningar utan gård eller samlingar som framför allt är inriktade t.ex. på orts- eller bygdeforskning.

2. Föreningar med samlingar av föremål och eller arkivalier som förvaras i lokaler som ägs av andra än föreningen.

3. Föreningar med hembygds gård och samlingar av föremål och evt. arkivalier.

Det är i de två senare grupperna, föreningar med samlingar eller hembygds gård, som hembygdsmuseerna – och ickemuseerna finns. Det rör sig om ett betydande antal föreningar. Tidigare har det inte funnits någon samlad överblick av hur många hembygds gårdar det finns i Sverige. Men de senaste åren har ett intensivt arbete pågått för att – efter modell från bygdegårdsföreningarna – samla hembygdsföreningarna i en gemensam föreningsförsäkring i Länsförsäkringar AB (LFAB). Det ger oss några siffror som kan användas som nya minimala.

I försäkringsarbetet har man löst definitionsfrågan genom att ha en särskild försäkringsdel för «samlingar och byggnader av museikaraktär». Ungefär 770 föreningar har tecknat sådan försäkring för samlingar och/eller byggnader. Det är 63% av det totala antalet föreningar som hittills tecknat försäkring. 770 ideella föreningar runt om i landet definierar sina samlingar som museibyggnader och museiföremål. Är det samma procenttal bland de föreningar som ännu inte tecknat försäkring, skulle det följaktligen vara cirka 1000 föreningar som har museisamlingar.

Men det totala antalet samlingar är ännu större. Granskar vi siffrorna närmare, visar det sig att många föreningar, som bara tecknat den så kallade grundförsäkringen, ändå har hembygdsgårdar och samlingar – men de har inte flyttat över sina tidigare försäkringar av dessa. Ungefär 460 föreningar (ca 27%) har tecknat grundförsäkringen som är en föreningsförsäkring för den vanligaste verksamheten. Någon siffra på hur många av dem som har samlingar finns inte, men här återfinns några av de större hembygdsgårdar som ingår bland de 210 statistiskt officiella museerna. En undersökning i Dalarna under Örjan Hamrins ledning gav 170 samlingar som resultat, varav ca 50 var hembygdsgårdar. Av dessa ingår 30 bland de 460 föreningarna som inte har museisamlingar försäkrade hos LFAB och 20 stycken bland de ovannämnda 770.

FOLKETS MUSEER

Det är sällan något problem för de lokala föreningarna och ortsbefolkningen att definiera vad man talar om som ett museum av ett eller annat slag. Ofta framstår just hembygdsgården eller hembygdsföreningens samlingar som ortens museum. Detta sätt att se på de lokala museerna har inte alltid delats av den akademiska museivärlden.

En beskrivning av hembygdsföreningarna och deras samlingar som har lång tradition är den som – på nytt och på nytt – beskriver hembygdsgårdarna som en slumrande resurs. I en nära framtid kommer de att vakna upp ur sin törnrosasömn. I boken *70-talets museum* är det de nya läns-museerna som skall vara prinsen som kysser Törnrosa till liv.⁶ Men hembygdsgår-

darna har inte bara setts som en resurs; det har också varit vanligt att kritisera lokala museer som mindre professionella. De har fått ta emot kritik av alla slag för sitt sätt att berätta historia och för lokalernas, samlingarnas, utställningarnas kvalitet. Ibland kan man undra, om all frustration som de etablerade museerna känt över sina tillkortakommanden, östs över folkets museer. Därför kanske Susan Pearces konstaterande kan hjälpa oss att ta hand om bygdemuseerna och att studera dem på ett nytt sätt. Att studera den själ och verklighetsuppfattning som de uttrycker. Kanske säger även våra egna reaktioner över likformigheten eller framställningssättet något väsentligt om museernas samhällsroll.

Etnologerna borde kanske varit de första att studera det lokala museiskapandet; ämnet vill ju studera alla kulturfenomen i det moderna samhället. Ändå har hembygdsgårdarna lämnats märkvärdigt fria och obeforskade, och vem skulle ha kommit på idén att samtidsdokumentera en hembygdsgård eller rent av «ta in» den på museum. Här finns en osäkerhet i förhållande till yrkespraktiken och föregångsmännen inom området, eftersom hembygdsmuseerna på många sätt är en del av de större museernas egen historia. Kanske finns i dem också något som kan belysa konstruktionen av avståndet mellan museer och hembygdsgårdar. Vid någon tidpunkt lämnades uppenbarligen hembygdsföreningarna att fortsätta tradera ett arv från akademikerna.

Ett lokalt museum, en föremålssamling eller byggnader, uttrycker i hög utsträckning människors inställning till sin egen historia och till bildning, utbildning och – akademiker. 'Museendet' har faktiskt traderats som en folkloristisk genre vid sidan

118 av muntliga berättelser av olika slag. Vi känner inte Jones Mats Perssons teoretiska överväganden, men kan konstatera att han tog med sig formen och skapade Leksands etnografiska museum, öppnat 1899. Det finns och har funnits många Jones Mats runt om i landet som har använt museibygget som en kulturell uttrycksform.

Å andra sidan har museibygget varit en akademisk disciplin. En form vid sidan av det talade och skrivna ordet för att manifesteras studier och beläsenhet. Bland annat blev många skollärare engagerade i bygget av de lokala museerna. Inte minst stödda av den auktoritet som det obligatoriska skolämnet hembygds-kunskap gav dem. Ofta återfanns ortens bildade och ståndspersoner, skolläraren och/eller prästen, i hembygdsföreningens styrelse. Vad kunde vara mer lämpligt än att välja en entusiastisk och uppskattad lärare i hembygds-kunskap till ordförande eller styrelseledamot när hembygdsföreningen grundades. Hembygden är ett fält och dess kulturarv det kulturella kapitalet för att använda begrepp från Pierre Bourdieus värld.⁷ I läroverksstäderna bildade läroverkens och fornminnesföreningarnas samlingar motsvarande fält.

Den muntliga museologin har levt samtidigt och sida vid sida med den akademiska. Ett sätt att förena de folkliga och de akademiska sätten att använda det kulturella uttrycksmedlet att bygga ett museum är att betrakta museet som ett medium vid sidan av det talade och det skrivna ordet.

MUSEERNA OCH HEMBYGDSGÅRDARNA

Hembygdsgrårdarna är idag osynliggjorda museer. Från början var alla samlingar, sto-

ra som små, inkluderade i samma museifamilj. På 1920-talet gjordes två statliga utredningar som berörde museerna, antingen de var länssamlingar eller hembygds-samlingar. *Fornminnesvårdskommittén* lade sitt betänkande 1922, *Folkminneskommittén* 1924. Kontinuiteten mellan de båda utredningarna personifieras av Nils Lithberg, han kallades till fornminnesvårds-kommittén och utsågs sedan att delta i folkminnes-kommittén, där han senare blev ordförande och sekreterare.

I sitt betänkande räknar fornminnesvårdsutredningen upp drygt 150 samlingar utanför Stockholm. Av dessa var 126 samlingar i kulturhistoriska museer utanför Stockholm och ca 25 var samlingar i läroverk och folkhögskolor. Av de kulturhistoriska museerna hade ca 25 både museilokaler/byggnad och friluftsavdelningar. En del av de uppräknade samlingarna känner vi idag som statliga museer, andra är läns-museer, men det stora flertalet är idag hembygdsgrårdar – eller är de hembygds-museer?⁸ På det sättet hade Sverige ett hundratal hembygds-museer redan 70 år före museiutredningen.

Sedan dess har skaran av bygde-, Orts- och bymuseer fortsatt att öka, 1900-talet var samhällsbygget och museibygget tid. Folkminnesutredningen 1924 kompletterade fornminnesvårdsutredningens inventering. Eftersom förhållandet mellan namn, organisation och verksamhet inte är helt entydigt, utgick folkminneskommittén från verksamheten i sin beskrivning. Man ansåg att den enskilda insamlingsverksamheten dominerades av de kulturhistoriska föreningarna och därmed likställda organ.⁹

Folkminnesutredningen konstaterade att genom insikten om att även allmogeföre-

mål kunde göras till föremål för museal insamling hade ett arbetsfält med förut oanade möjligheter öppnats. Därmed trädde museiuppgiften allt mera i förgrunden och blev med tiden så gott som helt dominerande för föreningarna inom området. Men fornminnesvårdutredningen 1922 hade uttalat en viss misstro mot den pågående utvecklingen av lokala förenings- och museiinitiativ. Folkminnesutredningen var mer positiv till den pågående utvecklingen och menade, att problemet med den uppblomstrande lokala rörelsen var av samma art, som tidigare den regionala rörelsen varit.

Samtidigt har problemställningens tyngdpunkt till icke oväsentlig del förskjutits till förhållandet mellan landskapsorganen och de mera lokala ortsorganen, ty med samma betänksamhet, varmed centralorganen på sin tid åsågo provinsorganens uppkomst, fingo dessa nu bevitna bygdeorganens.¹⁰

Utvecklingen fortsatte under hela 1920-talet. Förteckningarna från de statliga utredningarna ajourfördes och en ny förteckning publicerades i *Hembygdens arv* 1929.¹¹ Man utgick från förekomsten av museisamlingar eller anläggningar av karaktären kulturhistoriska museer. Fortfarande har inte bodelning skett, även här blandas det som sedan kommer att kallas »museer» med hembygdsgårdar. I denna förteckning ingår 374 hembygds- och museiföreningar.¹² Ökningen under decenniet med nästan 250 föreningar består uteslutande av hembygdsföreningar.

Marc Bloch beskrev 1930 denna museibyggnadsepok i Skandinavien. Han menar att det var enklare för oss att skapa fri-luftsmuseer än det skulle vara för fransmännen att göra samma sak:

Nästan överallt i Skandinavien (med undantag av Danmark) är det folkliga byggnadsskickets material timmer: att ta ner ett hus och återuppföra det är i grunden en föga komplicerad uppgift. ... Traditionen är inte bara nära, ofta lever den ännu med sin egen teknologi, sin uråldriga dekor – alldeles färdig att flyttas in i ett museum.¹³

Folkminneskommittén hade kommenterat att den nya tidens museer flyttade ut på landsbygden, men gjorde ingen tolkning av vad denna utflyttning var ett uttryck för. Vad betyder det att människor sluter sig samman om ett museum? Går det att vara framåtsträvande, dvs. modern utan att bygga museer? Är det inte just genom att definiera det förgångna som man kan göra framåtskridandet tydligt? Kan det vara så enkelt, att det är för att det var relativt lätt att flytta timmerhus som vi har 1000 hembygdsmuseer idag?

Men ett kvarstår, låt oss göra dem tydliga, inte bara stirra oss blinda på den till synes likformiga ytan. Utan också förstå dem på ett djupare plan som en berättelse om det samhälle och de människor som skapat dem. 70-talets museum slutar med orden: *Varje realistiskt förslag till en omorganisation av museiväsendet måste utgå från förhållandena ute i landet.*¹⁴

Där finns mer än tusen hembygdsmuseer, större eller mindre. Det bör vara sista gången tvekan uppstår hur vida ett hundratal skall kallas museer och resten skall vara osynliggjorda som ickemuseer. Att osynliggöra är att ta och behålla makt, att synliggöra är att ge makt och värdighet.

NOTER

1. Pearce 1993 s. 98

2. SOU 1994 s. 30. De 210 museerna fördelar sig på

- 120 196 museiinstitutioner varav 15 statliga central-
museer, 23 läns museer, 63 kommunala museer, 95
övriga museer.
3. SOU 1994 s. 30-31
 4. SOU 1922 s. 146
 5. Alla föreningar har inte ledet hembygdsförening i
sina namn, andra vanliga led är; släkt och bygd,
fornminnesförening, byalag, stadsdelsförening,
forskarlag, forskargrupp etc. För enkelhets skull
avses i denna text detta kollektiv av föreningar när
ordet hembygdsföreningar används.
 6. Se bl.a. Hofrén m.fl. 1970 s. 108
 7. Hagberg 1993
 8. SOU 1922 s. 151-160
 9. SOU 1924 s. 88-89
 10. SOU 1924 s. 93-94
 11. Svensson 1929
 12. Siffran är inte direkt jämförbar med fornminne-
svårdsutredningen eftersom här också ingår fem
föreningar i Stockholm, däribland Skansen samt
Bromma och Solna hembygdsföreningar.
 13. Bloch 1993 s. 76
 14. Hofrén m.fl. 1970 s. 133.

REFERENSER

- Bloch, Marc, Om friluftsmuseer och bygdemuseer i
Skandinavien 1930, i: *Nordisk Museologi* 1993:1, s.
73-76.
- Hagberg, Jan-Erik, I det glesa kulturarvet i: Anshelm,
Jonas (red). *Modernisering och kulturarv*,
Symposion, Stockholm 1993, s. 149-180.
- Hofrén, Erik m.fl. 70-talets museum. Samspel, kon-
takt, kommunikation, LT:s förlag, Stockholm
1970.
- Pearce, Susan, Towards modernist collecting: some
European practices of the long term i: *Nordisk
Museologi* 1993:2, s. 87-98.
- SOU 1922:11 [Fornminnesvårdskommittén] *Betänk-
ande med förslag till lag angående kulturminnesvård
samt organisation av kulturminnesvården*. Del 1
Historik, memorial ang. minnesvårdens nuvarande

ståndpunkt, utländsk lagstiftning samt bilagor,
Stockholm 1922. [Del 2 heter SOU 1922:12]
SOU 1924:27 [Folkminneskommittén] *Betänkande
med förslag till ett systematiskt utforskande av den
svenska allmogekulturen*. Del 2 Allmogeforskningen
i Sverige och dess nordiska grannländer, Stockholm
1924. [Del 1 heter SOU 1924:26]
SOU 1994:51 *Minne och bildning. Museernas uppdrag
och organisation*. Slutbetänkande av Museiutred-
ningen, Stockholm 1994.

Svensson, Sigfrid (red). *Hembygdens arv*, Stockh. 1929.

SUMMARY

The problem of 'non-museums'

In national reports on museums from 1922 and
onwards various estimates have been made concer-
ning the exact number of museums in the country.
Local collections have either been considered
museums or non-museums. In recent official statis-
tics facts and figures are offered concerning 210
museums, including 45 local collections. However
the most recent museum report has suggested that
altogether 750 collections could claim to be called
museums, a figure which includes c. 100 local col-
lections This paper argues that the official figure
does not take into account that more than 1,000
local collections are owned by local museum associ-
ations and regarded as museums according to infor-
mation about the number of insurances taken out
by local associations in possession of historical bul-
dings and collections. It is also argued that local
collections should be accepted and studied as a spe-
cial cultural expression in themselves. To establish a
museum, however modest, is a way of paying tribu-
te to the idea of a cultural heritage.

*Maria Björkroth är knuten till kulturmiljöenheten vid
Länsstyrelsen i Kopparbergs län, Falun. Hon arbetar
med en doktorsavhandling om hembygdsvården i
Dalarna.*
Adr: Övre Nybovägen 4, S-770 71 Stjärnsund.